

PEPE ALBA (1885-1951):
DIES I OBRES D'UN ACTOR D'ESTRENA

ÒSCAR PÉREZ SILVESTRE

Pòrtic

El 4 de juliol de 1885 veia la primera llum a la casa número 18 del Camí Reial de Sagunt José María Alba Moreno, fill d'un artesà de l'espart provinent d'Artana, Domingo Alba Lledó, i de Francisca Moreno Pérez, veïna de Sagunt.¹ Segons les informacions de Caterina Solà i Palerm (1976: 50),² podem saber que cap al 1897 se n'anà amb son pare, en aquell moment vidu, a viure a València. Alhora, el jove Pepe Alba obtingué una beca de l'Ajuntament de Sagunt per a cursar estudis artístics a l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles. I continua: "Des de molt jovenet treballa en un taller de decoració, per tal d'ajudar econòmicament la seua família. Prop d'aquest taller hi havia la Penya Els Tranquils, per a la qual Alba pintà decorats; és allà on s'aficionà al teatre, i actuà després a la Societat Els XX".³

¹ Registre Civil de Sagunt. Tom 12, foli 121, secció 1a.

² No podem deixar passar que el llibre de Caterina Solà i Palerm *El teatre valencià durant la dictadura (1920-1930)*, és una de les millors aproximacions a l'època del ressorgiment teatral en valencià a València; a més, té la valuosa virtut de mostrar innombrables vies a la investigació que, quasi trenta anys després, continuen obertes.

³ La Penya Els Tranquils tenia la seu a l'edifici del Comte de Parcent, al carrer del Pilar de València. Va ser l'origen del centre d'Els XX, que cap al 1928 encara representava teatre d'aficionats. Solà (1976: 24 i 50).

Per tant, trobem que en els primers anys Pepe Alba es dedica a labors artístiques com ara l'elaboració de decorats per a representacions teatrals, dedicació que posteriorment compaginà amb el teatre. Fins i tot en 1919 va exposar unes pintures a Bilbao, amb un gran èxit. També se li coneix la participació en la il·lustració del llibre *Caireles al sol*, recull de poemes taurins d'Antonio Zoido Díaz (Madrid, 1951).

Però, la dedicació que més projecció i reconeixement li atorgà fou la d'actor. Se'l sol considerar, en general, un artista còmic sense més matisos, però de l'observació total i detinguda de la seua trajectòria es desprèn una carrera molt variada quant a registres. Així, depenent de les circumstàncies laborals o socials del moment, sabé traure tot el profit a un talent que s'acomodava a gèneres com la comèdia castellana, el teatre valencià, la sarsuela o la revista en totes dues llengües.

Com veurem més avall, Pepe Alba capitanejà a partir de l'any 1925 una de les companyies de comèdies valencianes de més renom dins i fora del País Valencià. No és estrany que amb el seu talent i fama arribara a estrenar més de 215 peces de teatre valencià, tant sainets com altres amb més pretensions. La nostra aportació en aquest treball vol contribuir a dibuixar, ni que siga provisionalment, la trajectòria d'aquell artista saguntí il·lustre, la labor del qual, encara hui, és poc coneguda. Alhora, si som capaços de traçar el seu periple artístic, podrem veure de quina manera funcionava el teatre professional i el circuit teatral al País Valencià en unes èpoques ben diverses pel que fa a les representacions en la nostra llengua pròpia, als gustos del públic i a les interdiccions imposades durant la darrera dictadura espanyola.

La provisionalitat que atorguem a aquestes pàgines està imposada per la gran varietat i la dispersió de fonts que cal consultar si volem donar bona notícia del nostre protagonista. Hem partit d'una font d'informació general, l'*Almanaque de Las Provincias*, i posteriorment hem contrastat les dades fragmentàries que donava amb els catàlegs d'obres teatrals i amb la premsa diària. En aquest treball hem optat per oferir una breu caracterització de tota la carrera teatral de Pepe Alba, amb un deteniment especial en el teatre en valencià. Pel que fa a les altres dedicacions a altres gèneres, ací només s'apunten. Si aquestes planes poden significar el principi de la dignificació i la reconeixença d'un home de l'art teatral, m'hi done per satisfet.

Dies i obres

Vegem ara a pams les diverses èpoques actorals per què passà. Al meu parer, cal distingir aquestes set etapes, que com veurem estan a cavall entre el País Valencià i Madrid.

1. Els inicis amateurs a València (19??-1909)
2. El teatre i la sarsuela des de Madrid (1909-1920)
3. El retorn a València en valencià: revistes i sainets (1921-1929)
4. Madrid i Hispanoamèrica (1929-1933)
5. De nou a València (1933-1937)

6. Guerra i postguerra amb comèdia castellana (1937-1946)
7. Un breu epíleg de teatre valencià (1946-1951)

Hem vist que Alba es contagia de l'art teatral cap a l'inici del segle XX, en uns anys que no m'atrevisc a fixar. Fou en la Penya Els Tranquils i posteriorment en la Societat Els XX, totes dues de València. A partir d'aquell moment sabem que va debutar com a professional a Alacant (1909) en la representació de la sarsuela *Sangre moza* de José López Silva i Julio Pellicer, com a membre d'una companyia de repertori líric exclusivament castellà. En la dècada dels anys 10 el trobem al Teatro Lara de Madrid, on representa *El bastón de alcalde* i *La Trápala*, entre moltes altres obres.⁴ Cap al 1921 és a l'Àpolo de València com a tenor còmic de la companyia de l'actor Ramón Peña amb sarsueles castellanes i revista.⁵

El retorn a València en valencià: revistes i sainets (1921-1929)

A la darrereria de 1921 comença el seu flirteig seriós amb un gènere que a ca nostra començava a quallar: la revista valenciana. És quan estrena o representa amb la companyia dirigida per Pepe Àngeles al Teatre Regües de València les revistes Arròs en fesols i naps de Josep Peris Celda i Francesc Balaguer (1921), M'he deixat les esparidenyes i Mare, no li ho diga al pare, les dues de Maximilià Thous i Faust Hernández Casajuana (1922).

L'estiu de 1924 el tornem a trobar a València, ara a la Plaça de Bous amb un programa de sarsueles.⁶ Uns dies abans, en concret el 26 de juny, s'havia casat amb Emilia Clement, també actriu, a qui havia conegut durant la temporada al Regües.

Podríem dir que l'any 1925 és el moment en què Pepe Alba opta per la representació exclusivament en valencià, amb un repertori amplíssim que té en compte les obres amb garantia d'èxit escrites ja en el XIX i principis del XX, juntament amb les nombroses estrenes setmanals. Com anirem veient, Alba anima i participa del reviscolament del teatre en la llengua pròpia dels valencians. Els motius socials, econòmics i culturals d'aquest renaixement del gènere han estat àmpliament descrits per Caterina Solà i Jaume Lloret Esquerdo, entre altres. Per resumir, la positiva expansió econòmica que té lloc durant la dictadura de Primo de Rivera té un reflex

⁴ La informació sobre el Teatro Lara prové de la conferència de Carmen Morenilla, llegida el 6 d'abril de 2004 a Sagunt dins el cicle "Literatura contemporània del Camp de Morvedre" (*Braçal* 30, 13-26).

⁵ Al final de la temporada s'independitzaren els dos, i Alba passà al Regües. El repertori que representaven a l'Àpolo era: *Una aventura en París*, *Petit Café*, *Los nuevos ricos*, *Guitarras y bandurrias*, *Blanco y negro*, *La mecanógrafa* i altres.

⁶ Temporada estival de sarsuela del 5 de juliol al 2 de setembre de 1924. Es tracta de la companyia formada amb artistes valencians, entre els quals destaquen Cora Raga, Juanita Fabra, Sílica Pérez Carpio, Mercedes Melo, Pepita Alcácer, i els hòmens Baraja, Lledó, Palop, Torrijos, Boscà i Alba. Obres representades: *Doña Francisquita*, *La leyenda del beso*, *La montería*, *La rubia del Far-West*, *Benamor*, *La granjera de Arlés*, *La tempestad*, *El gato montés*, *La alsaciana*, *Las golondrinas*, *El barberillo de Lavapiés*, *Marina*, *La dogaresa i Maruxa*. ALP 1925, p. 349.

en un espectacle teatral que ha de competir amb un altre espectacle de masses: el cinema. La comèdia es posa per davant d'altres gèneres com el líric, les varietats o la revista, i això genera un ampli grup de comediògrafs —veterans i també de novells— que es dediquen com més va més al conreu del sàinet valencià. Al costat d'això, apareix un grup nodrit de companyies professionals que capitalitzen el gènere. Lògicament, l'estabilització de les representacions en valencià en un o en diversos establiments teatrals de les capitals només és possible a partir del moment que es veu que resulta rendible per als empresaris, per als autors i per als actors. D'aquesta manera sorgeix el mercat lucratiu del sàinet, que coneix en els anys 20 i 30 la major expansió de la seua història, amb un públic fidel format ara pels treballadors urbans que accedeixen a aquesta cultura a uns preus econòmics.

Pel que fa a la qualitat de les obres, cal reprendre ací el concepte encunyat per Josep Lluís Sirera de l'*epigonisme escalantià*. La tradició teatral valenciana, ancorada en els esquemes practicats per Eduard Escalante en el segle XIX i pels seus epígons, no és capaç de renovar-se llevat d'alguns intents que no acabaren de qual·lar. L'existència d'un públic real que s'hi interessa, i alhora els intents d'ampliar els destinataris, dóna lloc a la necessitat de renovar constantment els repertoris de les companyies. En aquest cas, la variació constant en els programes suplia la manca de productes d'una qualitat acceptable i, per això mateix, es barrava la consolidació d'una producció amb una data de caducitat més allargada. No és estrany, per

Fotografia dedicada al músic Eduard López-Chavarri, amb motiu d'una funció de benefici (9-6-1928). Col·lecció López-Chavarri (Fons Gràfic de la Biblioteca Valenciana).

Foto: Valentín Pla Talens.

tant, que una companyia estrenara setmanalment fins a quatre o cinc obres, de les quals només es mantenia alguna en cartellera i, més tard, era exportada a altres localitats del país si havia funcionat a la ciutat d'estrena. Al capdavant, aquestes peces còmiques (sainet, joguet, entremés, apropòsit, astracanada...) es converteixen en un negoci, en un producte de consum àgil per a un mercat cultural dissenyat per a una societat delerosa d'esbargiment.

Pepe Alba devia ser conscient de tot això que hem dit, de manera que en la temporada 1925-1926 (inaugurada el 18 d'abril de 1925, després de la Setmana Santa) fa una opció decidida pel gènere valencià. I ho fa per una porta gran, fent-se càrrec de la primera companyia d'actors valencians que actuà regularment al Teatre Modern, inaugurat aquell any com a cinema, però que a partir de l'abril es dedica al teatre valencià.⁷ És més, la seua companyia era presentada com l'oficial del Modern, perfumat amb fragàncies per una prestigiosa perfumeria de la ciutat.

Alba i els seus actors posen en escena durant els primers dies algunes obres clàssiques del repertori d'Escalante, Hernández Casajuana i Peris Celda, com ara *Anem a vore...*, *Jeroni i Riteta*, *El solar de la pobrea* i *Capitulé Tónico*! Però la setmana següent, en concret el 21 d'abril, comencen les estrenes absolutes d'obres d'altres autors. Vegem-ne algunes:

Data d'estrena	Títol	Autor
21-4-1925	<i>Flor silvestre</i>	Peris Celda
24-4-1925	<i>La porteria</i>	Antoni Cubells
29-4-1925	<i>El celós</i>	Eduard Buïl
30-4-1925	<i>La festa del treball</i>	Soler Peris
4-5-1925	<i>El teulái</i>	Joan Alegre Ortiz
5-5-1925	<i>Flor de saló</i>	Joan Alegre Ortiz
7-5-1925	<i>¿Me case o no me case?</i>	Estanislau Alberola Serra
8-5-1925	<i>El bon panyo</i>	Peris Celda
14-5-1925	<i>El xicotet paraís</i>	Antoni Virosque Samper
14-5-1925	<i>El pati blanc</i>	Domingo Montó Serrano
15-5-1925	<i>No em tornaràs a enganyar</i>	Marià Serrano
19-5-1925	<i>No som res en este món</i>	Domingo Monte
20-5-1925	<i>Cançonera valenciana</i>	Estanislau Alberola Serra
22-5-1925	<i>Quelo el desastrat</i>	Antoni Cubells
25-5-1925	<i>El poble canta</i>	Maximilià Thous (fill)
27-5-1925	<i>Vidre volaor</i>	Artur Casinos
29-5-1925	<i>Ací està Fleta!</i>	Peris Celda
3-6-1925	<i>La ditxa suprema</i>	Jesús Morante Borràs
5-6-1925	<i>La festa de la flor</i>	Felip Melià
9-6-1925	<i>A la terra</i>	Manuel Peris Fuentes
10-6-1925	<i>La ratlla negra</i>	Enric Navarro Borràs
12-6-1925	<i>Furtanines</i>	Amichatis
17-6-1925	<i>El milacre de l'art i de l'amor</i>	Eduard Buïl

⁷ El Teatre Modern va obrir en 1925 al carrer de Rojas Clemente, i desaparegué el 16-6-1929. L'empresari que se'n féu càrrec era Ricardo Camillieri.

25-6-1925
4-7-1925

El repatriat
El calendari de Benito

Maria Lluïsa Camilleri
Artur Casinos

Sobre les obres representades cal fer alguns comentaris interessants. Les estrenes absolutes es combinen amb obres d'eficàcia garantida, estrenades en anys reculats (*Jeroni i Riteta* d'Escalante en 1872, *Un jutge municipal* de Roig i Civera en 1879, *El solar de la pobrea* d'Hernández Casajuana en 1916, *La rosella* de Peris Celda en 1920). Al costat d'això cal destacar la posada en escena de diverses produccions que foren destacades per la crítica, com són *La festa del treball*, *El bon panyo*, *Ací està Fleta!*, *El milacre de l'art i de l'amor* i *El repatriat*. Potser l'obra més ben acollida pel públic fou *Cançonera valenciana*, d'Estanislau Alberola Serra, que el 8 de juny de 1925 assolia la representació número 50 i el fet fou festejat al Modern amb un homenatge a l'autor. Aquesta creació d'Alberola es convertí ràpidament en una peça del repertori de Pepe Alba.⁸

L'escena valenciana solia conèixer les obres teatrals catalanes més actuals a partir de les traduccions al castellà, símptoma de la disgregació del domini lingüístic i de la incomunicació entre els diversos territoris de parla catalana. El 1925, però, hi ha dos fets que trenquen aquesta tendència, tots dos relacionats amb l'autor català Santiago Rusiñol. Es tracta de les adaptacions al valencià de dues obres d'èxit, *La lepra* i *Gente bien*, a càrrec d'Eduard López Chavarri, estrenades per la companyia de Pepe Alba al juny i a l'octubre d'aquell any, respectivament, amb una molt bona acceptació per part del públic i de la crítica.⁹ Tot i això, no deixa de sorprendre que només *Gente bien* fóra representada a Alacant —unes 13 vegades, segons recull Lloret i Esquerdo (1999: 171, 386 i seg.)—, quan la tònica era exportar a altres localitats les obres que havien funcionat bé al cap i casal.

En aquella primera temporada al Modern de València, la companyia també escenificà altres obres ja conegudes aleshores: *El ampoma escucha*, *Trossos de vida* (E. Alberola, 1924), *Fora baix!* (Manuel Hernán Cortés, 1896), *Caritat* (Mario Blasco) i *La Menga* (Soler Peris). Al mes d'agost, Pepe Alba torna a aparèixer a la Plaça de Bous de València amb un repertori de sarsueles castellanes, entre les quals figura *Los gavilanes*.

I el 10 de setembre de 1925, debuta de nou la companyia d'Alba al Modern, anunciada en aquesta ocasió en la premsa com "Gran compañía valenciano-castellana, dirigida por el primer actor Pepe Alba". Ara porta Irene Barroso com a primera actriu, substituïda a l'octubre per Anita Carruana.¹⁰ Les estrenes se succeeixen fins al desembre de 1925, quan la companyia ix de gira per Alacant. Aquestes són les obres estrenades:

⁸ Fou representada 8 vegades a Alacant en la gira de 1926, però també tenim notícia que continuava representant-la en 1927 i 1933, i fins i tot en 1950.

⁹ El crític de *Las Provincias* publicava el 27-6-1925, després de l'estrena de *La lepra*: "Nosotros, como el público, celebramos muy de veras la incorporación al teatro valenciano de una producción de éxito, como es la que nos ocupa, y que ha tenido un aplauso brillantísimo".

¹⁰ També formen part de la companyia els actors i actrius Encarnación Ferrer, Carmen Carro, Emilia Clement, Amparo López, Fina Mateo, Francisca Miralles, Amparo Borrell, la xiqueta Amparo Rever, Amparo Medina, Trini Sanz, Abelard Merlo, Pepe Beüt, Pepe Fabra, Juli Espí, Manuel Roig i Lluís Gracia.

10-9-1925	<i>La dona fa la casa</i>	Hernández Casajuana
10-9-1925	<i>Els viveros</i>	Maria Lluïsa Camilleri
16-9-1925	<i>Els tres nòvios de Toneta</i>	Rafael Martí Orberà
22-9-1925	<i>Amor en amor se paga</i>	Eduard Buïl
22-9-1925	<i>El moscardó</i>	Francesc Caballero Muñoz
28-9-1925	<i>El senyor Colau fa un negoci redó</i>	Frederic Miñana
2-10-1925	<i>Sang valenciana</i>	Rafael Gayano Lluch
7-10-1925	<i>Els triunfaors</i>	Autor desconegut
7-10-1925	<i>L'oroneta de plata</i>	Hernández Casajuana
octubre 1925	<i>Gente bien</i>	Santiago Rusiñol
9-10-1925	<i>Una ajuda</i>	Peris Celda
17-10-1925	<i>Eixos caseros...!</i>	Felip Melià
2-11-1925	<i>Animetes santes...!</i>	Jesús Morante Borràs
7-11-1925	<i>La barca vella</i>	Frederic Miñana
10-11-1925	<i>De rebot</i>	Artur Casinos
13-11-1925	<i>Jo sé guardar un secret</i>	Francesc Fernández Montoya
17-11-1925	<i>Modernismes</i>	Maria Lluïsa Camilleri
20-11-1925	<i>Sang redentora</i>	Lluís Juan Alcaraz
24-11-1925	<i>Pagar el pato</i>	Hernández Casajuana
4-12-1925	<i>Teus, meus, nostres</i>	Estanislau Alberola
11-12-1925	<i>Ganes d'agradar</i>	Eduard Buïl
18-12-1925	<i>L'airet de la matinâ</i>	Hernández Casajuana

Entre totes aquestes estrenes, obtingueren un cert ressò *La dona fa la casa* i *L'oroneta de plata* (Hernández Casajuana), *Els viveros* (de la jove promesa Maria Lluïsa Camilleri), *Els tres nòvios de Toneta* (Martí Orberà), *Gente bien* (adaptació al valencià de *La bona gent*, de Rusiñol), *Una ajuda* (Peris Celda) i *La barca vella* (Frederic Miñana).

Justament amb el seu repertori més exitós, compost aleshores per unes 40 obres d'estrena i alguna de *reprise*, es presentà al Teatre Ideal d'Alacant entre el 23 de gener i el 12 de febrer de 1926. Després d'un breu parèntesi al Teatre Princesa de València amb motiu de la campanya de Falles, torna a Alacant tot el mes d'abril. Allà estrenà *La xiqueta* i *Dos viudos d'alivio* de Daniel Herrero (14-4-1926) i *Els fills dels vells* de Felip Melià (16-4-1926).

Abans de tancar la temporada de primavera a València, encara estrenaria dues obres més al Teatre Russafa:

10-5-1926	<i>Ara eres mare!</i>	Artur Casinos
19-5-1926	<i>El llenguatge del tabaco</i>	Felip Melià

La temporada de tardor-hivern d'aquell 1926 encara havia de vindre més carregada d'estrenes. La companyia de Pepe Alba —ara amb la seua muller Emilia Clement com a primera actriu, i amb altres actors valencians com Concha Gorgé, Fina Mateo, Fernández, Juli Espí— continuava sent la titular del Modern de València, on posa en escena les següents obres novelles:

17-9-1926	<i>Els feliços</i>	Rafael Martí Orberà
17-9-1926	<i>De prop</i>	Jacinto Benavente (trad. d'Hernández Casajuana)

27-9-1926	<i>La peixca de la ballena</i>	Peris Celda
1-10-1926	<i>Els quatre zeros</i>	Josep Serred Mestre
6-10-1926	<i>No és per ahí...!</i>	Hernández Casajuana
14-10-1926	<i>El ball del ram (La toia)</i>	Lluís Juan Alcaraz
17-10-1926	<i>La tercera volta a València</i>	Ricard Sanmartín
19-10-1926	<i>Quadro flamenco</i>	Josep Maria Juan Garcia i Enric Beltran
5-11-1926	<i>Pobres flors!</i>	Artur Casinos
21-11-1926	<i>De la mateixa sang</i>	Estanislau Alberola Serra
23-11-1926	<i>Polvos venenosos</i>	Francesc Pierra i Candela
26-11-1926	<i>En la Cañà o ¡Açò és disfrutar!</i>	Joan Alegre Ortiz
novembre 1926	<i>Dos casaments en un dia o la caloreta de l'estiu</i>	Autor desconegut
novembre 1926	<i>Farmàcia de guàrdia</i>	Vicent Vidal i Miquel Tallada

La fama i el prestigi social dins el gènere de Pepe Alba el portà el 10 de desembre de 1926 (fins al 3 de febrer de 1927) a inaugurar un nou local a València: el Teatre de la Comèdia, que ocupava l'espai de l'antic *music-hall* Ba-Ta-Clan al carrer de Calvo Sotelo. En la sessió inaugural s'estrena *El tenedor de Cullera*, d'Hernández Casajuana, a més d'aquestes altres obres:

10-12-1926	<i>Lliri entre espines</i>	Martínez Sierra
16-12-1926	<i>Pulmonia triple</i>	Pepe Alba
31-12-1926	<i>El primer voler</i>	Estanislau Alberola
11-1-1927	<i>Més allà de la llei</i>	Peris Celda
14-1-1927	<i>Mariano, toca... ¡Mec! Toca... Mec!</i>	Ramon Morell Berenguer
1-2-1927	<i>Ensomi d'un valencià</i>	Godofred Ros i Fillol

També s'hi representaren *Mosquit de tenda* de Peris Celda (estrenada el 1923), *Les viudes de la placeta* de Vicent Fe Castell (1900), *L'escolà de Quart* (de Gayano Lluch), *La placeta de l'alivio* (Ramon Morell Berenguer, 1919), i les anònimes *Les trampes dels contaors*, *Sí que me volia* i *La mestra nova*. Les bones perspectives del gènere animaren Pepe Alba a estrenar-hi una producció seua el 16 de desembre de 1926: *Pulmonia triple*. En realitat es tractava d'una traducció al valencià de l'obra de Ramón López Montenegro i Ramón Peña *Pulmonía doble*, publicada a Madrid en 1919.¹¹

Quan acaba aquesta breu temporada al Teatre de la Comèdia, torna al Modern el 4 de febrer, on el trobem al llarg de les dues temporades a cavall entre els anys 1927 i 1928.¹² És ara quan estrena aquestes peces:

¹¹ No és cap excepció el fet que Alba s'atreveia a escriure alguna peça per a la seua companyia. Altres casos semblants d'actor-autor són: Pepe Ángeles, Francesc Comes, Vicent Broseta, Manolo Taberner, Manuel Haro, Hipòlit Negre, Antoni Virosque, Pepe Beüt, Juli Espí o Abelard Merlo.

¹² La companyia estava integrada en aquesta temporada per les actrius Emilia Clement, Concha Gorgé, Fina Mateo, Fina Castaño, Pilar Tena, Carmen Corro, la Srta. Roig, i els actors Pepe Alba, Juli Espí, Manuel Roig, Sr. Fernández, Sr. Villasante, Sr. Vilar, Sr. Grancha i Sr. Sánchez.

Pepe Alba en un moment de la representació (s. d.). Col·lecció J. Hugué (Fons Gràfic de la Biblioteca Valenciana).

Foto: Pascual Boldún Salvador.

5-2-1927	<i>La demanà de la nòvia</i>	Estanislau Alberola
17-2-1927	<i>Mahoma, eres gran</i>	Pepe Ángeles
febrer 1927	<i>Aixina és el voler</i>	Lluís Juan Alcaraz
23-2-1927	<i>L'aventura de Peret</i>	Vicent Llopis Piquer
3-3-1927	<i>Malaïdes llengües</i>	Maties Ruiz Esteve
7-3-1927	<i>Bodes d'or</i>	Rafael Martí Orberà
2-9-1927	<i>Obri-ulls porten a vendre</i>	Estanislau Alberola
2-9-1927	<i>Miqueta</i>	Felip Melià
13-9-1927	<i>Contrarietats amoroses</i>	Enric Beltran
16-9-1927	<i>De llaurisio a pollo bien</i>	Rafael Martí Orberà
23-9-1927	<i>El sonrisa</i>	Josep Ferriols
23-9-1927	<i>Beneït amor</i>	Artur Casinos
30-9-1927	<i>Gent del dia o Mil duros i automòbil</i>	Rafael Martí Orberà

12-10-1927	<i>Pilar i Micalet</i>	Albert Martín
12-10-1927	<i>Records de la terreta</i>	Felip Melià
12-10-1927	<i>Tots a Nova York</i>	Felip Melià
12-10-1927	<i>Fill de Déu</i>	Rafael Martí Orberà
21-10-1927	<i>No et fies de l'aigua mansa</i>	Eduard Buil
26-10-1927	<i>Jo no sóc jo</i>	Lluís Martí
4-11-1927	<i>Cacaús i tramussos...</i>	Peris Celda
16-11-1927	<i>Companyeros</i>	Vicent Llopis Piquer
18-11-1927	<i>Les últimes oronetes</i>	Alfred Sendín Galiana
23-11-1927	<i>Lo que no torna</i>	Felip Melià
29-11-1927	<i>Un home casat</i>	Lluís Juan Alcaraz
6-12-1927	<i>Seguísca la farsa!</i>	Vicent Alfonso Andreu
11-12-1927	<i>Juant, juant...</i>	Felip Melià
16-12-1927	<i>15 de maig</i>	Francesc Comes
18-12-1927	<i>Una conferència</i>	Pepe Alba i Lluís Juan Alcaraz
30-12-1927	<i>L'avespeta</i>	Artur Casinos
5-1-1928	<i>Voreta de l'Albufera</i>	Marià Serrano
13-1-1928	<i>Les xiques del barrio</i>	Soler Peris
24-1-1928	<i>Les ovelles a parelles</i>	Vicent Lluch
27-1-1928	<i>Pobrets però honraets</i>	Felip Melià
10-2-1928	<i>Dumenge de Rams</i>	Albert Martín
23-2-1928	<i>Lo que ningú sabia</i>	Puig Espert
febrer 1928?	<i>Carnistoltes</i>	Autor desconegut
març 1928	<i>Avarícia!</i>	Enric Beltran
9-3-1928	<i>Vides trencaes</i>	Estanislau Alberola Serra
21-3-1928	<i>Al pas del Nasareno</i>	Felip Melià
29-3-1928	<i>El llop de la murta</i>	Marià Serrano
7-4-1928	<i>El primer bes</i>	Artur Casinos
2-5-1928	<i>Pare vosté la burra, amic!</i>	Felip Melià
16-5-1928	<i>Quina aulor a gasolina</i>	Carles Quevedo i Vicent Caldes
14-6-1928	<i>Els castigaors</i>	Santiago Sallés
23-6-1928	<i>Tossut!</i>	Marià Serrano
26-6-1928	<i>Sense títul!</i>	Felip Melià
1928?	<i>Estos artistes!</i>	Julià Ribes Aràmbul
1928?	<i>El donsainer de la falla</i>	Albert Martín
1928?	<i>Per eixir de ductes</i>	Autor desconegut
1928?	<i>La filoxera</i>	Estanislau Alberola
1928?	<i>Castex</i>	Autor desconegut
1928?	<i>Banyes de sol</i>	Autor desconegut
1928?	<i>Tonet</i>	Marià Serrano

Com veiem en l'extensa relació anterior, Pepe Alba torna a estrenar una obra seua, ara un original en col·laboració de Lluís Juan Alcaraz: *Una conferència* (18-12-1927). Es tracta d'un entremés, publicat posteriorment, en què es donen tots els conflictes lingüístics possibles entre els quatre personatges que hi participen.¹³

¹³ A hores d'ara la tinc en fase d'estudi, i apareixerà publicada en breu.

En la temporada de tardor-hivern de 1928-1929, el treball continua sent el mateix.¹⁴ Al Teatre Modern de València estrenen entre el 7 de setembre de 1928 i el 14 de març de 1929 un altre grup nodrit d'obres:

7-9-1928	<i>L'hora de la siesta</i>	Francesc Comes
7-9-1928	<i>Travesures de Miliet</i>	Artur Casinos
14-9-1928	<i>Cadena de flors</i>	Eduard Buïl
21-9-1928	<i>Cors de fang</i>	Lluís Juan Alcaraz
2-10-1928	<i>Pantomima</i>	Francesc Puig Espert
24-10-1928	<i>Lleve d'ahí a sa filla!</i>	Josep Maria Garrido
30-10-1928	<i>Tenorio a la força</i>	Artur Casinos
octubre 1928	<i>El senyor que es volia casar</i>	Alfred Sendín Galiana
6-11-1928	<i>Mossén Ramon</i>	Estanislau Alberola i Sendín Galiana
9-11-1928	<i>No te penges, Nicolás</i>	Carles Quevedo
30-11-1928	<i>Rialles del voler</i>	Peris Celda
17-11-1928	<i>Pepe el curandero</i>	Lluís Martí
18-12-1928	<i>Sense deixar el camí</i>	Marià Serrano
4-1-1929	<i>Les dones dels atres</i>	Josep Fernández Serrano
11-1-1929	<i>El trull</i>	Vicent Alfonso Andreu
25-1-1929	<i>La locura de Roman</i>	Artur Casinos
gener 1929?	<i>Tot per un xiquet</i>	Felip Melià
7-2-1929	<i>La paloma torna al niu</i>	Francesc Comes
20-2-1929	<i>Alcem la casa</i>	Serafi i Gonçal Julià Martínez
26-2-1929	<i>Campeons</i>	Autor desconegut
febrer 1929	<i>La sinyora consejala</i>	Santiago Sallés Rocabert
1-3-1929	<i>Com l'or de llei</i>	Autor desconegut
1929?	<i>La fiera</i>	Autor desconegut

La companyia acabaria aquella temporada al Russafa de València, després d'eixir de gira per diverses localitats valencianes. Sabem que a Gandia representaren al mes de març i abril de 1929 un repertori basat en obres de Felip Melià: *Miqueta*, *Tot per un xiquet*, *Al pas del Nasareno*, *Tots a Nova York*, *Sense títul!* i *Com els catxerulos* (Garcia Frasset 1997: 172-173).

Com hem vist més amunt, el Modern —“Casal del Teatre Valencià”, segons l'expressió de l'època— tanca definitivament el 16 de juny de 1929, i és enderrocat per motiu d'unes obres d'eixamplament viari. Al Russafa, Pepe Alba presentaria les últimes obres d'aquesta època tan productiva, abans d'embarcar-se en nous projectes a Madrid. Encara hi estrenà entre el 21 de maig i l'1 de juny de 1929 aquestes peces:

21-5-1929	<i>Rics d'ocasió o uns ruquerols de Madrid</i>	Rafael Martí Orberà
24-5-1929	<i>El sant del treball</i>	Albert Martín
25-5-1929	<i>La millor riquea</i>	Marià Serrano i Carles Quevedo

¹⁴ La companyia està formada per Alba, Fernández, Vilar, Espí i Palomar, i per Emilia Clement, Carmen Casesnoves, Pilar Tena, Ibarra, Josefina Mateo i Mániez.

29-5-1929	<i>Al pas de la processó</i>	Marià Serrano
31-5-1929	<i>Ara baixaran les coques</i>	Josep Reverter

A partir de la darrereria de 1929, i fins a la fi de 1933, Pepe Alba se'n va a Madrid a treballar en diverses obres del mestre Guerrero, "el qual el contracta com a primer actor i director d'una companyia que ix l'any 1930 cap a l'Argentina; en el teatre Mayo de Buenos Aires representà *Les barraques*, d'Escalante fill i el mestre Peydró, per als valencians residents allà. Després d'unes temporades a Madrid, torna a València per actuar el 1934 al Nostre Teatre" (Solà 1976: 50).

En realitat era el 14 d'octubre de 1933, amb motiu de la inauguració a València d'un nou establiment per al gènere valencià.¹⁵ El Nostre Teatre, dirigit per Vicent Miquel Carceller, estava ubicat al carrer de Pi i Margall 32 i Ribera 21, i comptava amb 600 butaques i 500 localitats de general. Pepe Alba reapareix en el gènere valencià amb la responsabilitat d'alçar una programació en valencià que havia disminuït a les grans ciutats des de la fi de la dictadura de Primo de Rivera i que comença a recuperar-se en els primers anys de la Segona República.¹⁶ En aquell any també s'oferien funcions de teatre valencià al Novedades, a càrrec de la companyia de Vicent Brosseta. Amb tot, segons el crític de l'*Almanaque de Las Provincias*, "estas obras, muy aplaudidas casi todas, en su mayoría no presentaban caracteres bastantes para dar fortaleza al teatro valenciano" (ALP 1935: 345).

La companyia de comèdies valencianes de Pepe Alba s'hi presenta amb obres que havien obtingut el favor del públic l'any 1925, en concret *Cançonera valenciana* d'Alberola, *Gente bien* de Rusiñol, *Flor silvestre* de Peris Celda, *Els tres nòvies de Toneta* (Martí Orberà) i altres clàssics com *El solar de la pobrea* d'Hernández Casajuana. Però el dia 17 de novembre inicia una carrera d'estrenes que finalitza pel juny de 1934:

17-10-1933	<i>Lo nostre</i>	Peris Celda
1-11-1933	<i>Es necessita un Tenorio</i>	Josep Castañer Fons
8-11-1933	<i>Vull besar-te</i>	Josep Juan Alcaraz
10-11-1933	<i>De tot té la culpa el Pichi</i>	Francesc Comes
17-11-1933	<i>Si són uns angelets</i>	Josep Bolea
24-11-1933	<i>La Pandilla</i>	Hernández Casajuana
30-11-1933	<i>El nòvio de la reina</i>	Enric Beltran

¹⁵ Podeu llegir una crònica entusiasta de la inauguració en *Las Provincias* (15-10-1933).

¹⁶ A partir del buidatge de diversos *Almanaque de Las Provincias*, podem extraure les següents informacions sobre la davallada progressiva del teatre valencià:

- Temporada 1929-1930: només es cultiva el gènere valencià al Novedades, on la companyia de Manolo Taberner estrena una gran quantitat d'obres.
- Temporada 1930-1931: es cultiva el gènere valencià a l'Eslava (del 3 al 21 de juny) a càrrec de la companyia de l'Alkàzar. També continua al Novedades (companyies de Gómez Rosell, Vicent Brosseta) i a l'Alkàzar (Vicent Mauri). Segons l'ALP 1932 (p. 415), es van estrenar diverses obres en tres actes, cosa que elevà el to de la producció escènica valenciana.
- Temporada 1931-1932: representacions en valencià al Novedades (Taberner), Alkàzar (companyia titular de Vicent Mauri) i al nou Moulin Rouge (companyia de Pepe Beüt).
- Temporada 1932-1933: algunes representacions a l'Apolo (vetlada del Comité Faller), Alkàzar (Vicent Mauri) i Novedades (Beüt).

7-12-1933	<i>Rialles</i>	Felip Melià i J. Lluís Almúnia
14-12-1933	<i>L'alqueria blava</i>	Josep M. de la Torre
22-12-1933	<i>Ratolins de casa rica</i>	Enric Beltran
3-1-1934	<i>Els estudiants</i>	Peris Celda
10-1-1934	<i>El vigilant de la placeta</i>	Carles Quevedo
12-1-1934	<i>Oronetes d'estiu</i>	Eduard Buïl
18-1-1934	<i>Ella, l'altra i don Pepito</i>	Sendín Galiana
31-1-1934	<i>Secrets de cabaret</i>	Miquel Tallada
9-2-1934	<i>Valeriano, sastre-modisto</i>	Lluís Martí i Alegre
febrer 1934	<i>Paraula d'home</i>	Peris Celda
23-2-1934	<i>Paraís, 6, tercer pis</i>	Miquel Duran i Tortajada
1-3-1934	<i>La filla de la portera</i>	Felip Melià
març 1934	<i>Forasters</i>	Francesc Comes
7-3-1934	<i>Riu-te ara!</i>	Miquel Tallada
març 1934	<i>L'alegría de la placeta</i>	Josep Juan Alcaraz
març 1934	<i>Rondalla de rondalles</i>	Rafael Martí Orberà
23-3-1934	<i>Distints modos de pensar</i>	Enric Beltran
març 1934	<i>Amparo la sabatera</i>	Autor desconegut
abril 1934	<i>Per l'honor de son mandoble o la justícia d'un noble</i>	Josep M. de la Torre
abril 1934	<i>Quin és el loco?</i>	Juan Sánchez Gil
maig 1934	<i>Els juraments</i>	Andreu
maig 1934	<i>El fulano de la Concha</i>	Vicent Miquel Carceller
18-5-1934	<i>La victòria dels vençuts</i>	Josep Castañer
juny 1934	<i>El cosí d'Amèrica</i>	Ramon Tomàs Sánchez

En aquesta etapa, la companyia d'Alba a més fa *matinées* infantils en castellà els dissabtes a la vesprada, amb l'estrena de les obres *Kiki* i *Aventuras de Colilla y su Pato Banderilla*.

Els mesos previs a l'alçament militar del 1936 tenim la companyia de Pepe Alba i Emilia Clement actuant al Teatre Russafa de València, on estrenen pel maig i juny d'aquell any aquestes obres:

<i>Cap i cua</i>	Peris Celda
<i>Les estampes sàinetesques</i>	Lluís Martí i Alegre
<i>Maison Paquita</i>	Lluís Martí i Alegre
<i>La Belladona</i>	Hernández Casajuana
<i>Els papirusos</i>	Alfred Sendín Galiana
<i>El veïnat</i>	Ismael Serneguet i Lluís Martí
<i>Pobres millonaris</i>	Rafael Martí Orberà
<i>Gavina de port</i>	Josep M. de la Torre i Miquel Tallada
<i>Dos paraules només</i>	Julià Ribes Aràmbul
<i>José María de la O</i>	Albert A. Cambó i Vicent Vidal

Segons Ricard Blasco, "la temporada 1935-1936 sembla haver estat la més fluixa del període. L'almanac que estic seguint [ALP 1940: 207] no enregistra més que unes funcions al «Ruzafa», al maig del 1936, per la companyia d'Emilia Clement i Pepe Alba. Si no treballaren més, potser fou per la malaltia de l'actor, que a la darrereria de juny sofrí una intervenció quirúrgica" (R. Blasco 1985: 58). Després

de l'operació es presentà al Teatre Espanyol de Barcelona a la primeria de juliol de 1936 amb un repertori valencià, on els sorprengué l'inici de la Guerra Civil. I continua dient Blasco: "Les *tournées* de companyies valencianes a Barcelona —no sempre amb repertori autòcton— no havien contribuït, ni gens ni mica, a millorar la llengua dels actors ni a la renovació del repertori. El pas de companyies barcelonines per les altres poblacions valencianes era tan esporàdic que no deixava rastre, i l'excepcional visita a València d'insignes autors del Principat no canvià en res l'empobriment de la nostra escena. Tampoc l'eventual estrena d'un autor valencià en un teatre barceloní no l'havia ajudat a estrenar a València" (R. Blasco 1985: 99).

A Barcelona estant, estrena la peça d'Enric Beltran *Les xiques de hui*. A partir del 26 de setembre de 1936 el trobem al teatre Apolo de València, on representa fins a la darrerria d'octubre sarsueles castellanen.¹⁷ La destinació següent és el Teatre Municipal de Castelló, on porta un repertori en valencià format per algunes obres estrenades amb èxit en els darrers anys (*Els estudiants*, *Els papipusos...*), molt semblant al que portarà al febrer de 1937 al Teatre Principal d'Alacant.

Al març de 1937 torna a aparéixer esporàdicament al teatre Apolo de València, de nou amb un repertori de sarsueles castellanen. Per a explicar aquestes alternances lingüístiques i d'estil podem trobar un poc de llum en les paraules de Ricard Blasco:

"En general, però, tant autors com actors continuaren en actiu i s'adaptaren a les noves circumstàncies. Tots els espectacles van ser controlats pels sindicats, control preferentment laboral i econòmic, bé que també artístic en la mesura que els comitès decidien les obres que havien d'interpretar-se. Si més no, fins l'abril de 1937 no hi hagué més impediments per a la representació vernacle que els derivats de l'acceptació de les obres pel públic; però, a partir d'aleshores, i sens dubte, per efecte de la pressió de les masses castellanoparlants, que havien envaït les ciutats, dominà el criteri de la rendibilitat, i autors i companyies van ser obligats a canviar de llengua" (R. Blasco 1979: 128).

El 23 d'abril de 1937, Pepe Alba és elegit de nou per a inaugurar una temporada de teatre al Libertad de València (abans anomenat Princesa). Allà roman fins al juliol de 1937, amb obres en valencià i castellà i cap estrena. Es tracta de peces de repertoris anteriors (*Els estudiants*, *Les xiques de hui*, *Ratolins de casa rica*, *Rialles*, *Una conferència*, *Per què tanca la porta?*, *Els papirusos*, *Pobres millonaris*, *Pilar i Micalet*, *Les barraques*) i d'altres de circumstància en castellà (*Juan José*, *El jorobado*, *El niño judío*).¹⁸

¹⁷ Alguns títols que ens aporten les publicacions coetànies són: *Luisa Fernanda*, *El dúo de la africana*, *La canción del olvido*, *El asombro de Damasco*, *La granjera de Arlés*, *Katiushka...*

¹⁸ Blasco (1979: 133) ho veu d'aquesta manera: "Des de la premsa s'encoratjà la iniciativa: «Ya tenéis teatro, autores valencianos. Ahora, a trabajar. Y tú, público, acude a fomentar este exponente de tu cultura popular que es tu teatro, en el que se forja y continúa tu propio espíritu, que has de tener vigoroso y culto en las jornadas de autonomía que ha de vivir el País Valenciano después de la victoria

A partir del setembre d'aquell any, totes les aparicions que hem pogut registrar a les principals ciutats valencianes giren al voltant de la sarsuela i de la revista exclusivament en castellà. Segons recull Blasco (1979: 133), "la defecció lingüística d'Alba fou severament judicada quan es presentà a Castelló: «Tras larga ausencia [...] ha vuelto al Teatro Municipal el notable y popular comediante Pepe Alba, pero no como antes, con un repertorio valenciano, sino al frente de una 'Compañía de comedias castellanas'. Lo sentimos, porque, sinceramente, Pepe Alba no está en su propio elemento, en el que su personalidad artística adquiere forma y relieve absolutos»".¹⁹

Els anys de la guerra van ser els més dispersos per a la seua companyia, la qual iniciaria una trajectòria ben diferent de la que hem vist fins ací. És per això que abans de continuar convé fer un balanç del paper jugat per Alba i els seus actors i actrius en el creixement que el teatre valencià viu en el decenni 1925-1936.

1. En primer lloc, cal concloure que Pepe Alba fou un valor constant del teatre en la nostra llengua, un puntal sobre el qual van recaure diverses responsabilitats i oportunitats de consolidar un teatre i un públic en valencià en una època de *boom* teatral. Hem vist que fou el primer actor i director de la companyia titular del Modern de València entre l'abril de 1925 i el març de 1929, quan tanca definitivament les portes. Entre mitges, al desembre de 1926 és l'elegit per a inaugurar una temporada de dos mesos al nou Teatre de la Comèdia, també del cap i casal. A més, l'octubre de 1933 —després d'uns anys amb base a Madrid i d'unes gires per Llatinoamèrica amb la companyia del mestre Guerrero— torna a ser buscat per a alçar diàriament el teló al novell Nostre Teatre, casal del gènere a València i quasi exclusivament l'únic que representa en valencià. Posteriorment, en la temporada 1935-1936 passaria pel Russafa, on encara estrenà les últimes obres abans de la contesa bèl·lica.

2. Pel que fa a la quantitat i la qualitat de les obres estrenades, n'hem pogudes comptabilitzar unes 196 en els períodes de preguerra 1925-1929 i 1933-1936 (155 i 41 estrenes, respectivament). La magnitud d'aquesta labor teatral només és comparable a la que en aquella mateixa època dugueren a terme altres companyies professionals valentines com la de Manolo Taberner, Vicent Broseta o Pepe Àngeles, o les alacantines de Paco Hernández i Àngel Mas. Més amunt hem apuntat el ritme frenètic d'estrena que tenien les temporades teatrals en valencià, ja que se solien representar tres o quatre peces per sessió, i es feien entre dos i quatre sessions diàries depenent del dia de la setmana.

Tant les companyies com els empresaris es veien obligats a renovar constantment la programació per tal de continuar atraient el públic. Hem dit renovació, i no *innovació*, poc agradosa a tots pel risc que suposava per a un circuit feble si el comparem amb el castellà, a més de tindre ben clars els continguts que demanava el públic.

sobre el fascisme". Això no obstant, cap obra nova no pujà a l'entaulat i la temporada fou curta; acabà a les primeries de juny. Alba, empès per l'exemple de Mauri, abandonà l'idioma del País i, quan tornà al Libertad, portava un repertori castellà, encara que féu unes funcions de la sarsuela *Les barraques*, d'Escalante (fill) i el mestre Lleó [*sic*, per Peydró], peça d'un sol acte que comptava trenta-vuit anys d'existència".

¹⁹ *Heraldo de Castellón*, 31-1-1938.

No era estrany, doncs, que apareguera un estol d'autors que escrivien a l'engròs, com són qualificats pels estudiosos, amb ben poca formació dramàtica i que fins i tot tenen altres dedicacions principals. Tot i això, hi hagué sempre excepcions d'una certa qualitat i assaigs d'actualització que cal consignar,²⁰ ja que algunes d'aquestes estrenes es deuen a la companyia de Pepe Alba:

L'entremés *El celós*, d'Eduard Buïl, estrenat el 29 d'abril de 1925 al Modern.

L'entremés *La ratlla negra*, d'Enric Navarro Borràs, presentat al Modern el 10 de juny de 1925.

La comèdia *Els tres nòvies de Toneta*, de Rafael Martí Orberà, presentada al Modern el 16 de setembre de 1925.

El sàinet dramàtic de Frederic Miñana *La barca vella*, estrenat també al Modern el 7 de novembre de 1925.

La comèdia dramàtica *Més allà de la llei*, de Josep Peris Celda, estrenada al Teatre de la Comèdia l'11 de gener de 1927.

El poema dramàtic en dos actes *Rialles del voler*, també de Peris Celda, estrenat al Modern el 30 de novembre de 1928.

La comèdia en dos actes *Cadena de flors*, d'Eduard Buïl, estrenada al Modern el 14 de setembre de 1928.

La comèdia social de Josep Castañer Fons *La victòria dels vençuts*, estrenada al Nostre Teatre el 18 de maig de 1934.

La comèdia en dos actes i en prosa *Ratolins de casa rica*, original d'Enric Beltran, estrenada el 22 de desembre de 1933 al Nostre Teatre.

Ultra la millora relativa de la qualitat, també cal parlar d'algunes peces estrenades que obtingueren un gran favor del públic, i amb això uns guanys considerables per al circuit autor-empresari-actors. Es tracta de les obres *Cançonera valenciana* d'Estanislau Alberola (estrenada el 20 de maig de 1925 al Modern), i de la farsa còmica en dos actes de Felip Melià *Pare vosté la burra, amic!*, presentada el 2 de maig de 1928 també al Modern, que assolí ràpidament les 100 representacions i permeté que l'autor es fera quasi ric.²¹

Els autors contemporanis preferits per Alba en aquesta etapa són, per quantitat d'obres estrenades o en repertori, els següents: Josep Peris Celda (19 obres), Felip Melià (19), Faust Hernández Casajuana (14), Artur Casinos (11), Estanislau Alberola Serra (10), Rafael Martí Orberà (9), Marià Serrano (8), Enric Beltran (7), Eduard Buïl

²⁰ Les innovacions que presenten aquestes obres, segons Jaume Lloret i Esquerdo (1999: 217) són: "merament formals i superficials: provatures de fer obres més extenses, preferència de la prosa sobre el vers, major abundància de peces monolingües en contra del bilingüisme preponderant fins aleshores, renovació dels personatges amb una millora de la seua adscripció social, actualització de l'ambient on es desenrotlla l'acció dramàtica, major abundància d'elements melodramàtics, recursos còmics basats en el llenguatge i no tant en les situacions, etc. Les substitucions formals no suposaven cap canvi fonamental de tendència: eren reformes que no trencaven l'estructura real ni la concepció ideològica del sàinet valencià".

²¹ Això deia almenys en una entrevista el senyor Angelí Castanyer (Solà 1976: 73), qui la qualifica de primer *best-seller* valencià. L'obra estigué en el repertori de Pepe Alba almenys fins al 1948, després de reprendre-la l'octubre de 1946 a l'Alkàzar de València.

(6), Josep Soler Peris (6), Francesc Comes (5), Lluís Martí (5), Lluís Juan Alcaraz (5), Alfonso Andreu (4), Josep M. de la Torre (4), Albert Martín (4), Maria Lluïsa Camilleri (4) i Alfred Sendín Galiana (4).²²

També hem trobat que solia iniciar o intercalar en les temporades alguns autors del repertori de la Restauració, com ara Eduard Escalante Mateu o Antoni Roig i Civera, o d'altres que estrenen entre la darrerria del XIX i els primers anys del XX, com Eduard Escalante Feo (fill d'Escalante Mateu) i Manuel Hernán Cortés.

3. Les companyies de teatre valencià s'estructuren al voltant d'un primer actor de prestigi reconegut, que és qui hi dona nom. Això, segons Solà (1976: 72 i 74), va en contra del teatre en equip, car les exigències pecuniàries no reverteixen en la companyia, sinó en l'actor que capitaneja el grup. La fama assolida per Pepe Alba en els primers anys de representació en valencià al Modern es traduí en guanys ben sucosos, d'acord amb alguns comentaris que aparegueren en la premsa d'aquell temps. Així, el seu sou diari arribà a ser de 150 pessetes diàries l'any 1926, equiparable al salari de tres setmanes d'un obrer. Aquest fet dona una idea de la qualitat de l'artista com a actor i com a director de la seua companyia, però també de la capacitat d'atraure el públic cap als teatres on actua. Sense això darrer, els empresaris no haurien accedit a millorar-li el caixet.

4. Cal plantejar-se, si més no, un altre interrogant. Per quins motius Pepe Alba passa dels gèneres castellans (sarsuela, comèdia) als gèneres valencians quan encara es troba en una bona *edat* professional? Hem vist que, com en molts altres casos d'actors valencians, són autodidactes i que es formen en les societats de teatre d'aficionats. Posteriorment fan el salt a companyies professionals en castellà, i l'evolució els porta de vegades al teatre en valencià. Al meu parer, i això mateix apunta Caterina Solà (1976: 52-53), és per una pura qüestió econòmica: els daltabaixos per què passa la sarsuela en el primer terç del segle XX es veuen suplits per les possibilitats que obri el teatre valencià. A més, els qui eren actors de repartiment de les companyies castellanes, ara es converteixen en primers actors i encapçalen la seua pròpia en un mercat que promet guanys superiors.

El cas de Pepe Alba fa ballar una mica aquesta hipòtesi, ja que entre 1929-1933 abandona el gènere valencià per "fer les amèriques" amb la companyia sarsuelera del mestre Guerrero. Tot ben mirat, Alba és causa i conseqüència de l'expansió del sainet durant la dècada dels anys 20: n'és conseqüència perquè

²² La relació dels altres autors en repertori és: Alfonso Rey (1), Josep Amich Bert Amichatis (1), Antoni Cubells (2), Carles Quevedo (3), Daniel Herrero (1), Domingo Monte (1), Domingo Montó Serrano (2), Enric Duran i Tortajada (1), Francesc Fernández Montoya (1), Josep Fernández Serrano (1), Josep Juan Alcaraz (2), Frederic Miñana (2), Rafael Gayano Lluch (3), Juan Sánchez Gil (1), Julià Ribes Aràmbul (2), Joan Alegre Ortiz (2), Josep Beüt (2), Josep Bolea (1), Josep Castañer Fons (2), Josep Ferriols (1), Josep Maria Garrido (1), Josep Serred Mestre (1), Juli Espí (1), Manuel Peris Fuentes (1), Francesc Caballero Muñoz (1), Mario Blasco (1), Martínez Sierra (1), Maties Ruiz Esteve (1), Miquel Tallada (2), Jesús Morante Borràs (2), Enric Navarro Borràs (1), Pepe Ángeles (1), Francesc Pierra (1), Francesc Puig Espert (2), Ramon Lladró (1), Ramon Morell Berenguer (2), Ramon Tomàs (1), Josep Reverter (1), Ricard Sanmartín (1), Godofred Ros i Fillol (1), Santiago Sallés Rocabert (1), Santiago Rusiñol (2), Santiago Sallés (2), Serafi i Gonçal Julià (1), Maximilià Thous (1), Vicent Fe Castell (1), Vicent Llopis Piquer (2), Vicent Lluch (1), Vicent Miquel Carceller (1) i Vicent Vidal (2).

arriba en el moment oportú a una València que està experimentant un canvi de tendència en els espectacles en favor de la comèdia; i n'és causa per la quantitat d'obres que estrena, amb la consegüent animació i retroalimentació del circuit teatral.

Com veurem més avant, en 1946 retorna al sainet, però ara per un altre motiu complementari: la seua fama continua intacta, però ja té 60 anys i decideix retirar-se a la seua ciutat. De fet, no es tracta tampoc de l'únic gènere que conrea, sinó que l'alterna de vegades amb la revista castellana, com si en aquests últims anys professionals aprofitara les esclatxes que el mercat teatral valencià encara oferia a aquests gèneres.

Guerra i postguerra amb comèdia castellana (1937-1946)

Déiem més amunt que a partir de la temporada de tardor-hivern de 1937, en plena Guerra Civil, Pepe Alba i la seua companyia comencen a representar en castellà, amb una inclinació per la sarsuela i la revista com a gèneres preferits pel públic. En general, el conreu del teatre en valencià davalla en aquest període a nivells que no havia vist mai la nostra escena, un fet imputable a les directrius que marca el Comité Ejecutivo de Espectáculos Públicos, creat pel Frente Popular per tal d'assegurar l'ocupació plena dels professionals de l'escena i per recaptar fons destinats a sostindre l'enfrontament civil.

Amb la victòria dels militars insurreccionistes, per una espècie de prohibició tàcita, les companyies abandonen el teatre en la nostra llengua, que només es recuperarà relativament a partir de 1946. En aquests anys, Pepe Alba s'integra en diverses companyies de comèdia en gira contínua per tot l'Estat espanyol. A ca nostra, per exemple, el trobem el 1940 juntament amb Salvador Soler i Milagros Leal representant comèdies castellanques d'Adolfo Torrado, Pilar Millán Astray, Antonio Paso, Jesús Morante Borràs, Antonio Quintero, etc. al Teatro Serrano de València. En els anys següents se succeeixen les agrupacions en què treballa, però totes s'arreglaren entorn d'aquest gènere, cultivat al Serrano i a l'Alkàzar.

Un breu epíleg de teatre valencià (1946-1951)

L'any 1946 significa la represa de les representacions en català, tant al País Valencià com a Catalunya. Tanmateix, els diversos models de sainet continuen sent el material principal de l'escena valenciana, amb uns temes i un llenguatge teatral per actualitzar-se a la sensibilitat de l'època. A més, cal tindre en compte encara altres factors com el cinema o la televisió, que acaben per soterrar quasi definitivament el model sainetístic.

Pepe Alba reapareix el 22 d'octubre d'aquest any al Teatro Alkàzar de València amb obres del repertori anterior a la guerra (*Les xiques del barri*, *Ratolins de casa rica*, *Pare vosté la burra, amic*, *Cançonera valenciana*, *El tres nòvies de Toneta*, *No és per ahí*, *El llenguatge del tabaco*, *De rebot*, *La peixca de la ballena*, *Tot per un xiquet*, *Una conferència...*). Tinguem present que en aquells dies triomfava al Teatre Russafa la revista

La cotorra del mercat, de Paco Barchino i el mestre Magenti, que en breu sobrepassaria les 400 representacions i continuaria fent camí a l'Àpolo i per tot el país. Amb aquesta forta competència, però, la seua companyia fou molt ben acollida pel públic i per la premsa:

“De muy cordial y efusiva puede calificarse la acogida que el público valenciano dispensó anoche a Pepe Alba, que se presentaba de nuevo en el teatro vernáculo con su compañía de comedias valencianas.

El teatro, completamente lleno, testimonió una vez más toda la simpatía y el cariño que en Valencia se siente por el popular y graciosísimo actor y paisano. Las ovaciones continuadas, las risas, las francas carcajadas con que se acogió su actuación y la de todos sus acompañantes, dicen más que cuanto nosotros pudiéramos añadir.

Digamos ante todo que Pepe Alba ha conseguido un muy estimable conjunto, que anoche en la presentación evidenció su calidad y compenetración”.²³

Unes setmanes més tard, després de les contínues reposicions, tornà a haver-hi algunes estrenes, però no tantes com en els millors temps. Aquella temporada de tardor-hivern, la seua agrupació²⁴ estrenà a l'Alkàzar:

13-11-1946	<i>Les males llengües</i>	Ramon Andrés Cabrelles
28-11-1946	<i>Nòvies a la planxa</i>	Hernández Casajuana
19-12-1946	<i>El ser honrat és negoci</i>	Torres del Álamo i Jaime Herrán (trad. de Pepe Alba)
15-1-1947	<i>El tio Estraperlo</i>	Jesús Morante Borràs
5-4-1947	<i>Enredo de catxerulos</i>	Hernández Casajuana i Antonio Lara

El cas d'*El tio Estraperlo* és quasi únic: si fem cas de l'*Almanaque de LP para 1948*, “alcanzó tal éxito, que en esta misma temporada llegó a las 150 representaciones, consolidó el éxito en Barcelona y lo reanudó, ya en castellano, en Madrid” (ALP 1948: 132).

Una altra de les estrenes de postguerra per la qual Pepe Alba ha passat a la història de l'escena valenciana és la presentació absoluta de *Les Malaenes*, de l'algemesinenc Martí Domínguez. Aquesta obra és qualificada per la nostra historiografia literària com un dels escassos intents de dignificar l'escena valenciana. Fou presentada a l'Àpolo de València el 13 d'octubre de 1947 com a “Homenaje al teatro valenciano”, i comptà amb un èxit de públic important. Estigué a l'Àpolo del 13 al 19 d'octubre, i després passà a l'Alkàzar, on inaugurà la temporada de teatre valencià de 1947. Com ha dit Biel Sansano, estudiós de

²³ *Las Provincias* (23-10-1946).

²⁴ La companyia estava formada per: Pepe Alba, Gonzalo Ambit, Enrique Barthelemy, Juli Espí, Manuel Hernández, Antonio Llorens, Juanito Monfort, Manuel Rodrigo, Francis Alba, Milagros Baeza, Carmen Casesnoves, Amparo Cervera, Emilia Clement (primera actriu), Carmen Sanjuán i Reme Soria. *Las Provincias* (22-10-1946).

l'obra d'aquest escriptor, "alguna fortuna escènica important hauria de tenir, perquè difícilment s'hi haguera mantingut en escena fins al dia 10 de novembre. Si fa no fa, l'obra es representà durant un mes entre els dos teatres, amb sessions de dos i tres funcions els caps de setmana" (Sansano 1996: 68). Segons l'ALP de 1949 (p. 309-310), "fue aplaudidísima por el público y en la que la crítica elogió lo que representaba como aportación considerable al teatro valenciano con su digna versificación, su lenguaje puro y su argumento muy nuestro. La compañía, tras una lucida actuación, pasó, con la misma obra, al teatro Alkázar". No és estrany, doncs, que entre Martí Domínguez i Pepe Alba hi haguera una bona amistat, com demostra el fet que en la funció d'homenatge a Alba celebrada el 7 de maig de 1948 Domínguez —subdirector de *Las Provincias*—, "hizo un cariñoso llamamiento a los valencianos en favor del teatro que con tanto tesón y dignidad representa el genial actor Pepe Alba".²⁵

Les altres estrenes absolutes a l'Alkázar arribaren en els següents mesos:

7-11-1947	<i>L'alcalde de Favara</i>	Jesús Morante Borràs
22-12-1947	<i>Pobret agüelo</i>	Josep M. de la Torre
28-1-1948	<i>El microbio dels cels</i>	Francesc Comes
18-2-1948	<i>Adiós, vida meua!</i>	Alfred Sendín Galiana
3-3-1948	<i>Saions i granaeros</i>	Enric Beltran
7-5-1948	<i>Ratolins de casa rica</i>	Enric Beltran

Uns dies després, el 17 de maig, presentava al Teatre Principal d'Alacant el mateix repertori estrenat a València, juntament amb alguna peça dels anys 20 (*Pare vosté la burra, amic, Tot per un xiquet* i la seua *Una conferència*). La temporada de tardor-hivern de 1949 el tornem a trobar a l'Apolo de València, on posa en escena revistes castellanes del mestre Guerrero com ara *La Blanca doble* o *El sobre verde*.

Aquestes representacions són el final de la seua trajectòria com a actor, però continuarà com a director escènic de la seua companyia a l'Alkázar durant els anys 1950 i 1951. L'última embranzida teatral ve marcada per la reposició de diverses obres anteriors (*Cançonera valenciana*, *La tassetta de plata*, *Una bala perduda*, *A casar-se o al manicomio*, *La demanà de la nòvia...*) i per aquestes estrenes que sumen un total de 19 peces en el període 1946-1951:

abril 1950	<i>La rebomba atòmica</i>	Jesús Morante Borràs
maig 1950	<i>Tot per un piso</i>	Enric Beltran i Alfred Sendín Galiana
setembre 1950	<i>La rabosa</i>	Pepe Carbonell Balaguer
octubre 1950	<i>Aparicio o Litri</i>	Rafael Manzano Máñez
13-10-1950	<i>Entre dos volers</i>	Salvador Chanzá Iborra i I. Zurita
9-2-1951	<i>El mercat negre</i>	Joaquim Saura Fenollosa
23-2-1951	<i>El foraster</i>	Joaquim Saura Fenollosa

²⁵ *Las Provincias* (8-5-1948).

Pepe Alba a Sagunt, amb la comissió de la Falla del Remei, en una funció al Cine Marvi cap al 1949.

Fotos: Arxiu familiar A. Montoro.

El 13 de març de 1951, després d'una llarga malaltia, moria Pepe Alba a València. Segons les ressenyes publicades en la premsa valenciana, el soterrar fou molt concorregut per artistes, empresaris, autors, periodistes i amics de la família. Els diaris ressaltaven la seua dedicació al teatre valencià, amb èxits notables a València i Barcelona, "donde era muy querido. Su nombre irá unido a un cuarto de siglo largo del teatro vernáculo, en el que fue primerísima figura y animador constante de los autores y la escena valenciana".²⁶

Com hem pogut comprovar, el nom de Pepe Alba és el fruit d'una dedicació constant als gèneres còmics, tant en castellà com en valencià, amb les alternances lògiques depenent de l'època. Alguns autors —amb una visió més o menys esbiaixada— han parlat de la defecció lingüística d'Alba i d'altres actors-directors, per exemple amb l'adveniment de la Guerra Civil i la dictadura. Nosaltres hem vist que l'actor opta quan pot per aquell gènere que li puga assegurar una fama i uns guanys més interessants, i que al darrere no hi ha cap interès de dignificació de la llengua i de la cultura pròpies, tot i que la premsa aboque comentaris que porten a interpretar-ho així. La llengua, siga el castellà o el valencià, és només un mitjà en si mateix i no una finalitat.

El valor artístic de Pepe Alba és indiscutible, i no és estrany que fóra idolatrat pel públic valencià d'abans i de després de guerra. Per això, l'Ajuntament de València retolà el dia 29 de setembre de 1963 un carrer amb el seu nom, i el de Sagunt féu el mateix el 26 de setembre de 1980, dèsset anys més tard que el nostre cronista Bru i Vidal ho demanara des de les planes d'una publicació local.

Des d'una perspectiva més actual, potser ens sembla poc rellevant haver dedicat tants esforços al teatre de tall sainetístic. Certament, aquest tipus d'espectacle no compta amb massa defensors entre els nostres investigadors, que massa vegades prefereixen passar plana amb explicacions tòpiques que, més que explicar el fenomen, amaguen una realitat tan àmplia i poc coneguda que fa por d'explorar. Una realitat polièdrica, variada, amb llums i ombres, amb qualitats, mediocritats i subproductes també, però al capdavant unes propostes acceptades pel públic i que marcaren l'oci d'una època que no és la nostra. En aquests casos, és molt important que l'enfocament siga l'adequat, i encara serà millor com menys prejudicis haja de suportar.

Bibliografia bàsica

Almanaque Las Provincias (1917-1952). València.

AUTORS DIVERSOS (1992): *Historia de la música de la Comunidad Valenciana*. Ed. Prensa Valenciana; p. 290-300.

AZNAR SOLER, M. i BLASCO, R. (1985): *La política cultural al País Valencià (1927-1939)*. València, IVEI.

BLASCO, R. (1973-1976): "Teatro", dins *Gran Enciclopèdia de la Región Valenciana*, València; vol. X, p. 145-183.

²⁶ *Las Provincias* (14-3-1951).

BLASCO, R. (1984): *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)*, Ajuntament de l'Alcúdia.

BLASCO, R. (1985): "El teatre valencià durant el decenni 1926-1936: la polèmica per un Teatre d'Art", *L'Espill* 20; p. 51-107.

BLASCO, R. (1986): *El teatre al País Valencià durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Barcelona, Curial, 2 vol.

BLASCO, R. (1993), "Per un teatre valencià no escalantí (Primera meitat del segle XX)", en *Les arrels del teatre valencià actual*. Jornades de debat. Festival de Teatre de Carrer, Vila-real, 14-16 de maig 1992, a cura de J.-L. Sirera i M.-V. Vilanova. Ajuntament de Vila-real; p. 91-106.

BRU i VIDAL, SANTIAGO (1963): "Recordando a Pepe Alba", dins *Sagunto. Boletín Municipal de Información y Cultura* 45-46. Sagunt.

CALAFAT, F. et alii (1989): *Obres impreses en català al País Valencià (1900-1939)*, València, ICJG-A/ CEICAV/ IVEI.

CARBÓ, F.- V. SIMBOR (1993): *La recuperació literària en la postguerra valenciana (1939-1972)*, València/Barcelona, IFV/PAM.

CORTÉS CARRERES, S. (1995): *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València/Barcelona, IFV/PAM.

COSME FERRÍS, M. D. (2002): "Estudio de la cartelera teatral de Valencia en el período de 1936-37 a través de «Fragua Social»", *Stichomythia. Revista de Teatro Contemporáneo*, núm. 0. Universitat de València.

FERRER, F. (2004): "Enrique Rambal y el género policial en la escena valenciana (1910-1923)", *Stichomythia. Revista de Teatro Contemporáneo*, núm. 2. Universitat de València.

FONT PITARCH, D. (2003): "Activitats escèniques a Vila-real durant la Guerra Civil (1936-1939). Font 5. Ajuntament de Vila-real; p. 27-54.

GARCIA FRASQUET, G. (1988): "El teatre procedent del Principat representat a València (1833-1936)", *Caplletra* 3; p. 123-134.

GARCIA FRASQUET, G. (1997): *El teatre al País Valencià: el cas de la Safor (1800-1936)*, Simat de la Valldigna, La Xara.

GONGA, J. E. (2004): *El teatre a la Safor (1939-2000)*, CEIC Alfons el Vell, Gandia.

GUASTAVINO ROBBA, S.-G. GUASTAVINO GALLENT (1974): "Un siglo de teatro valenciano (Materiales para su estudio)", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, T. LXXVII, 1, Madrid; p. 149-325.

IBORRA, J. (1995): *La trinxera literària (1974-1990)*, València/Barcelona, IFV/PAM.

LLORET I ESQUERDO, J. (1986): "El sainet valencià durant el segle XX". *L'Aiguadolç*. Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta. Dénia; p. 43-58.

LLORET I ESQUERDO, J. (1998): *El teatre a Alacant (1833-1936)*, València, Consell Valencià de Cultura.

LLORET I ESQUERDO, J. (1999): *Cent anys de teatre valencià a Alacant (1854-1962)*, Alacant, ICJGA.

MIRALLES, R.-SIRERA, J.-L. (1993): "Introducció" a *Teatre dramàtic de començament del segle XX*, València, IVEI, p. 9-49.

MORENILLA, C. (2004): "El teatro saguntino". Conferència llegida el 6-4-2004 dins el cicle "Literatura contemporània del Camp de Morvedre". Sagunt. *Braçal* 30, p. 13-26.

PÉREZ I MORAGÓN, F. (1993): "Teatre en català a València durant el franquisme: crisi d'un model escènic", *Caplletra* 14; p. 49-65.

REUS BOYD-SWAN, F.- B. BAS SEGARRA (1994): *Fons de teatre valencià de la Biblioteca Bas Carbonell*, València, Ajuntament de València.

RUIZ RAMÓN, F. (1980): *Historia del teatro español. Siglo XX*. Cátedra, Madrid.

SANSANO, G. (1995): "El teatre menor valencià: el sàinet", *Saó*. Sèrie Monogràfics 24 (sobre Eduard Escalante); p. 14-16.

SANSANO, G. (1996): *Quan callen les pedres. (Martí Domínguez Barberà, 1908-1984)*. Saó Edicions. València.

SIMBOR I ROIG, V. (1988): *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)*, València/Barcelona, IFV/PAM.

SIRERA, J.-L. (1993): "El sàinet valencià: unes arrels a flor de terra", dins *Les arrels del teatre valencià actual*. Ajuntament de Vila-real; p. 47-66.

SIRERA, J.-L. (1995): *Història de la literatura valenciana*, València, IVEI.

SIRERA, J.-L. (2002): "Teatro y revolución en la Valencia de 1936: de la utopía al melodrama". *Stichomythia. Revista de Teatro Contemporáneo*, núm. 0. Universitat de València.

SOLÀ PALERM, C. (1976): *El teatre valencià durant la dictadura (1920-1930)*, Barcelona, Institut del Teatre.